

AFIÏYE, ON ÈST SCRAN D' FÉ ROLER S' PÎRE PO RÉN.

A tanawète, tot d' minme, on s' dit k' on n' pièd nèn totafait s' tins :

C' èstéve l' ôte sèmdi, à Nameûr, dji monte dins l' trin po Lîdje èt m' ashîre. Nos volà èvoeye. Ène vwè di s' lèyî ore. On comince à s' î acostumer, ène sakî vént d' apicî s' n' pitit uxheû (tèlèfone) di potche po dîre k' il trin è-st-è rote. Ène difèrince. C' còp-ci dj' oye : "Alô, Pablo ? Vêci c' èst Djôr..."

Mi vola astampé èt wêti èvou s' trove l' cî k' a l' pitite indjole d' aclapêye à s'n' orèye. A m' âdje, ki l' valeû n' pout pus discrèxhe, dji kandje di plaeece. Dji n' a mauy ratindu deus còps po m' fé (r)conèxhe,

S' divize finiye, dj' atâtche : "Èstèz Djôr ? L' abagué k' a stî capâbe, tot seû, d' aprinde li walon avou ck' il a trové dsus l' arincrin, l' èturnèt, l' rantwèle ?"

"Bén oyi, da..."

Tot l' voyaedje on a djôzé èxhène è walon. Di tot, ossi bén dèl Bîbe, do Coran, da Krishna Murti, do pârlé d' Lègnon k' èst ôte k' a Dinant, ki dèz fulozofes d' Bourdiè à l' sitrwèt d' idèye Cârдинаul di Nameûr...

Lès djins do compårtimint ont dimèré moya. Nèlu po rîre di nos odobin nos riwêti di crèsse. Ki do contrîre, lès djins n' èstfîne pus à riwêti lès vatches pa lès fènièsses, is avîne ridé dsus leû cou po ièsse au pus près èt pruster – à môde di rén - l' orèye. Crwèyèz-m' o nèn, leûs ouy riglaticîne di raffiyemint. Kwand on a stî po dischinde,

on nos a minme dit "Mèrci, dj' a bén yeu do plêjhi d' vos xhoûter". L' pus franc, k' avève rît sins s' muxhî d' iène di mès bièstrîyes, a radjouté : " Mi, dji n' waze pus cauzer come mès parints. C' èst bén domâdje..."

On n'a nèn ètindu claper dins lès mwins, mins s' èstéve cauzu come...

ON S' RAFIÏYE DI VOS DONER CHÂL L' MOUDÈYE RABULÈTS DO DISCOÛRS K' A DONÉ, È FRANÇÈS, MOSSIEÛ MICHÈL FRANCARD AU RAPLOÛ D' L' UCW.

LÎDJE 2004

(mins on n' si v' a nèn polu –vos l' pinsèz bén- èspêchî d' co fé d' aler l' nosse, di linwe)

*

Dji m' vos va riprînde vèci sakants dèz cayèts k' ont stî mètu au djoû è 2002 au coloke di Vilé-Ste Djèrtrûde, ki l' Fondation Djan Van Combrugge avève mètu dsus pîds cauzu po lès minmes sudjèts k' on m' a dimandé di vos è cauzer audjourdu.

L' ôtefiye, l' cauzaedje li minme s' astokéve dissus dèz pus laudjes tûzaedjes k' avîne dèdjâ publiyî (è 1994) lès rèsponsâbes do « walon à scole » èt do *Culturèl Global Projèt* d' l' UCW Deus kèsses son-st-à l' èdaume di mès tûzaedjes : *pokwè volu fé do walon à scole ? Comint lî mète ?*

1. POKWÈ ?

Pokwè s' mète à fé do walon à scole ? Pokwè è volu fé

ène matîre d' aprintihèdje, d' acsègnemint ? Pokwè è fé ène matîre di formaedje ? Sakants s' apinsenut ki n' i gn' là rén d' novia dins lès kèsses : k' au prumî djoû dèl sititche do walon è scole on î avève dèjà nètemint rèspondu.

I gn'a deus rézhons po nos co fé audjourdu djôzer di cès kèsses-là. L' prumêre, k' on arève dèz rûjhes à passer oute, c' èst k' dispû 1930, kand l' walon à scole s' a mètu è-voeye, brammint d' cayèts ont kandjî. L' walon ki, l' djoû d' audjourdu s' vout rimuxhî è scole n' a pus rén à vîre avou l' walon ki lès sicoles ont tapé foû à l' uxh, è lès ans k' ont shûvu l' prumîre daegnerèse guêre.

L' walon dèz Wisimus èt ôtes Feller èstéve co on linwaedje transmètu dèl moman à s'n' èfant, ène djènèracion shûvant l' ôte, dins dèz bén à iute pititès comunaltés.

Di nos djoûs l' walon n' passe pus dèz pârans aus èfants èt pitits èfants, i n' si « vike » pus dins ène rèdjion ètîre. L' walon èst divnu on deuziyinme linwaedje po l' pus grande paurt dèz djins ki, asteûre, l' volenut aprinde po nèl nèn awè, dispû l' bërce, polu têter avou l' lacia d' leû moman.

L' deuziyinme rézhon èst, k' pou z-ènonder lès djins à aprinde li walon, i faut s' î mète èt dîre lès tchôzes bén otrumint.

Kwand li walon à scole a comincî, come on l' fiève po l' provencal avou l' alant do Fré Savinien (èvié 1890), on n' purdève nèn l' walon come on linwaedje à fé aprinde, mins pus rade po ène aspouye à l' apurdissaedje do françès k' i nos falève, li,

au mia raspépiyî èt s' è (rôyi) fé rèxhe tot ck' on î vèyéve come « walonismes »...ⁱ

Cès idêyes là ont duré djusk' a dins lès annêyes 1980, ki l' dècrèt Lebrun d' 1983, à l' rishènce dèl lwè Deicsone di 1951 è l' France, s' è nn' a co sièrvu.

Audjourdu on riwète todi tot ça ène miète parèy. On l' a co oyu dîre, au Coloke di Vilé-Ste Djèrtrûde, pa dèssincyeus profèsseûs dèl « *Normâle sicole* », dèssicoleus ki, bèn comufaut, volenut rèsponde aus professionèles voltés dèss maïsses di françès, « di dimwin » tot sayant di tinu conte d' tot l' linwistike walon patrimwène avou ck' on lome sès rèdjionauss linwaedjes.

I n' sèrève nèn djusse di n' nèn riconèxhe tot cki lès prumîs ont apwarté avou leû corâdje di mète li *walon à scole* dins one passe k' i gn' avève dèss pèkêyes à ièsse conte. I lzeu a falu trover lès bons argumints èt crèyer, lès moyins ki falève po s' fé ore.

Asteûre ki l' walon èst divnu on mancî linwaedje, cès pèdagolodjèyès èscuses d' aspalaedje à l' apurdissaedje do françès ni tègnenut pus d' astok.

*Pace ki po ène masse di djonnes, l' françès n' a pus à sofri dèl concurrence di l' uzaedje do walon.

*Pace ki po, mète è valeû l' imaedje do walon, i n' faut nèn maxhî lès vizêyes d' l' acsègnemint do walon avou lès sines d' on linwaedje k' a, si on vout crwêre ck' on nos dit, pus d' prèsteûre ; po l' dîre otrumint, l' acsègnemint do walon dwèt l' ièsse po li minme èt nèn po, nèn co todi,

l' sièrvice à rinde à l' apurdissaedje do françès ;

*Pace k' i n' nos faut pus mète è compète lès deus linwaedjes mins, i nos lès faut riwêti po leus propes caractîres. C' k' adon on purdève po dèss walonizaedjes rèxhenut foû d' on comon parfond roman k' èst paurti pa lès linwaedjes d' oîl. Li mot françès « cru » (frèd èt frèxhe) po cauzer do tins ki fait, n' vént nèn d' on prustaedje d' amon nos ôtes : « crou » ; di nos djoûs on l' ritrove co dins l' Ès' dèl France, èl Romande Swisse come au Kèbèk.ⁱⁱ

On l' sé bé ki l' walon n' èst nèn ène matîre d' acsègnemint come ène ôte. I tchèriye ène tchèriye di bokèts d' idintisté èt i n' èst ki djusse di volu paurti avou nos scoleûs lès sintimints d' aloyaedje ki nos pwartans à nosse linwaedje, k' èst bia, ritche èt ki rixhandi nosse keûr. Tos cès lomaedjes di chwès sont dèss rawètes à l' valeû do walon linwaedje, mins is n' si rapwatenut nèn k' a li. L' ègaedjemint dèss sintumints èst là, bon èto po s' fé s' ènonder lès maïsses èt lès studiants, mins c' èst co d' pau po djustifiyî l' apurdissaedje èt l' pratike do walon linwaedje.

Dins l' ca d' on mancî linwaedje k' on vout chaper, i gn' a prinde dèss volontîrès mèzeures, mostrer lès capâcités do linwaedje k' on è djôze èt ki polenut d' aler conte li corant d' l' istwêre.

Tot ck' on pout ore dins cki nos rèxhe dèss scayons d' formâcions, dispû l' pitite sicole djusk' a l' « *èduk sins djoke* »ⁱⁱⁱ, nos mostère li fwace di rèyûssite d' on acsègnemint kwand c' èst

dèss professionèls, o dèss amateûs, k' ont dèss professionèlès ècsidjinces, ki s' è volenut kèrdjî.

2.COMINT ?

On ridjond vèci l' deuzyinme kèsse : ké pèdagodjêye po l' walon dins l' formâcion d' audjourdu ?

Lès prumîs ènondeûs do *walon à scole* èstîne, po l' pus gros d' zèls, dèss filolodjisses. Is s' ont sièrvu, come « di djusse », dèss mètodes k' is è nn' èstîne acostumé d' pa l' èduk k' on lzeu avève doné, mins ki polîne ièsse di sclimbwagne au drwèt do walon adon pratiké pa leus scolîs : l' mîje è valeû di c' k' èstève sicrît èt l' volté d' on normalisé sicrîjhaedje, po n' cauzer ki d' deus ècsimpes, sièrvîne li cauze d' on sicrît linwaedje èt nèn l' cine d' on cauzaedje di tos lès djoûs, insi k' l' èstève adon li walon. I l' faut bèn riconèxhe, l' walon è nn' a wangnî dèss lètes di noblèsse,^{iv} ci ki n' èstève nèn à conter po rén dins l' buwêye d' rabaxhemint k' il èstève tinu è cès tins là.^v

Asteûre ki l' walon èst mancî dins s' sorvikaedje, si on volève dimèrer dins dèss filolodjikkès vizêyes on mankerève l' impwartant : waurder l' *pratiké* do linwaedje. Tos lès spècialisses sont d' acward po dîre k' i gn' a pus k' dèss sipitantès mètodes, à l' imaedje di cki s' pratike asteûre po l' apurdissaedje dèss deuziyinmes linwaedjes (o l's' ètrindjîr'), k' ont ène miète di tchance d' ièsse bounes. On n' si va don nèn èwarer d' voye è l' Walonîye dèss sayes d' « ètir nèyaedje

I n' vos faut nèn vos èwarer, on comèle èt maxhe todi lès moudêyes di sicrîjhaedje

^{vi} odobin l' pèdagogjike uzaedje di pratikes do tàyâte. Ni d' éto s' rinde conte do succès dès sayes foû dès sicoles (mins k' on s' î poréve èto sièrvu) : lès copwinerèyes, lès tauves di divize, lès mwinrnêyes visites, evd.

L' kèsse « kéne pèdago-djèye po l' walon » n' manke nèn d' amwinrner à s' dimander kwè do caurlaedje ? Po fé aprinde, i faut dès maïsses (on n' a nèn co trové mia^{vii}), èt Bén shûr dès maïsses avou l' compète èt Bén fwarmés. Insi riwêtî, i gn'a pont d' fondemint diférint. Acsègnî l' walon c' èst pîron-parêy ki po lès ôtes linwaedjes. È l' Walonîye i gn'a wêre po fwarmer lès maïsses di walon èt leû formacion duvréve co s' prolondjî sins pont d' djoke, po mète èshone, è comon, leûs pèdagogjikès sayes èt lès insi Bén aspouyî dins leû mërseûle bate. Ostant d' pus kwand c' èst po lès pus djonnes di zèls.

Ça s' va sins dîre, sins pus pont di scolîs, l' acsègnemint do walon èst condané. Au keûr do dèfi : adawî èt ènonder **dès** èlèves. I n' vos faut nèn m' dimander ène ricète : c' n' èst nèn parêy à Lîdje, à Nameûr, à Châlèrwè k' a Bastogne ; lès intèrêts ki nos faut rèscontrer èt bouter po sont èto sovènt difèrints. Mins i gn' a on comon pont dins totès lès situâcions : i nos faut mète dissus pîd on bon vichnauve, èvironemint, à l' acwêrissaedje dès rëdjionaus linwaedjes.

Kwè volans-n' dîre ?

*Po comincî i nos faut invanter on bon environemint au "djènèrâl" plurilinwisme. Pont d' tchance d' ariver à fé

aprinde lès rëdjionaus linwaedjes là èvou ck' on n' vwèt nèn l' ausse d' ène plurilinwe èduk, ki l' françès pout i ièsse au plin mitan, mins nèn tot seû. C' èst tot s' dispièrtant aus domineûs linwaedjes ki nos porîne doviè au laudje lès pwates auzès rastrindus, mancîs linwaedjes.

*Adonpwîs, i nos faut loyî l' acsègnemint do walon dins on Bén pus laudje sociâl environemint : mète dès loyins èteûre linwe èt culteûre ; fé comprinde l' role do walon tot au long d' l' istwêre dèl Walonîye ; acopler on tûzaedje dsus l' linwe à on tûzaedje dsus lès walonès bèlès lètes, evd. Au d' pus i gn'a d' loyins inte li walon è l' walone soce, -au dpus s' n' acsègnemint prind do sins -au d' pus cit acsègnemint s' djustifye socialemint.

3. PO KWÈ ÈT PO KÈSSE..

Manîre d' ariver au coron, dji voréve fé ène clignète aus riprotches k' on pout sovènt ore : sakants d' nos politikes rësponsables, dimèrenut à djoke odobin n' ont pont d' agrès po l' acsègnemint do walon. « *C' èst vré k' on-z-è dandjî d' zèls ; c' èst vré k' il ont ossu dandjî d' nos ôtes (anfin kand on èst au momint d' vôte...)* »

I gn'a nèn à d' aler conte, lès argumints po lès rëdjionaus linwaedjes duvenut ièsse xhoûté pa lès djins k' on a mètu è plaèce po s' kèrdjî d' awè sogne di l' audjourdu come di l' avni di nosse comunalté. Mins, ça vout èto dîre k' i nos faut awè raclêri nos rëzons èt lès vîzêyes di nosse ègadjemint po l' walon.

Lès spècialisses è « djèyo-stratèdjèye » dès linwaedjes sont d' acward po vîre audjourdu on dobe kandjèdje (èvolucion) : d' on costé l' daegnistaedje dès discandjes èst shûvu pa l' prîjhe dèl prumîre linwistike plaèce pa ène pougnîye di linwaedjes ki boutenut come *lingua franca* (po l' momint c' èst l' inglès, l' mèyeu ècsimpe) ; d' on ôte costé, dès movemints conte cit ûnifôrmiyaedje si fêyenut ètinde èt volu waurder l' linwistike èt culturèle divièrsité.

A on minme nivîa, on pout djustifyî -come l'a fait l' ôtrayîr Filipe Blanchet- pa dès ètikès rëzons l' acsègnemint do walon : admète l' divièrsité dès linwaedjes èt dès culteûres c' èst mia conèxhe lès ôtes èt s' li-minme mia conèxhe.

Mins l' kèsse èst co là au plan sociâl (cfr. Blanchet). Lès Walons, i nos faut nos l' rimimbrer, n' ont nèn lèyî tchère leû linwaedje di **leû plinne volté**. Asteûre, li volenut-is ritrover di **leû plinne volté ?**

Lès Walons, volenut-is vrêmint ki l' walon ripurdixhe si plaèce dins li sitwèlaedje dès linwes k' on pratike co au XXI-ime sièke ? Si oyi, ké role djouweréve-t-i ? L' cî d' on patrimwinne, èdjalé, adjoke dins s' dèvelopemint po dimèrer à l' imaedje d' ène soce d' ayîr èt k' il è faut waurder l' mèmwêre ? Odobin l' cî d' on « sociau linwaedje » ki l' comunalté s' è sièd tos lès djoûs dins c' ki s' î fait ?

Lès Walons contenut-is tot djusse dsus l' walon po tchèriyî dès valeûs èt dès conèxhances do vî tins, au mitan d' raploûs d' vilâdje,

I n' vos faut nèn vos èwarer, on comèle èt maxhe todi lès moudêyes di sicrijhaedje

odobin come linwaedje capâbe d' ièsse modèrne dsus tot l' tèritwêre dèl' Walonîye d' asteûre ?

Lès buts èt lès modèlités d' l' acsègnemint do walon dimandenut ène nète rèsponse à cès kèsses. Si on dimère au « patrimoniâl » sto, lès pèdagogjikès pratikes d' audjourdu, dimerenut bounes èt n' dimander k' on ptit rixhourbaedje po rèsponde à cki lès djonnes d' asteûre ratindenut.

Mins, ki do contrîre, si on vout fé do walon on linwaedje dèl' soce, i gn' a d' l' ovraedje^{viii} po l' fé passer au XXI-ime sièke, po l' apontiyî à ièsse on osti ki va avou s' n' èpoke èt utile à kî va volu s' è sièrvu. I gn' a à s' atèler à ène grosse bouye po è fé on « modèrne » linwaedje.

Linwiste, dji seû trisse di voye si ristringè l' divièrsité dèl' linwaedjes. Mins dji m' rind bèn conte ki l' pus impwariant

c' n' èst nén lès linwaedjes, c' èst auzès djins ki lès cauzenut, ki lès sicrijhenut k' i nos faut riwêfî. Cès djins là ont l' povwêr di fé viker odobin moru leû linwaedje. Po m' paurt, maïsse ki dji seû, dj' èl sé bèn k' on linwaedje ki n' èst pus transmètu, ki n' èst pus acsègnî n' a nole tchance di co surviker.

« Dj' èspère bin ku ç' raploû-ci sèrè oun acorèdjemint po totes lès djins k' apurdant l' walon a lès djon.nes ; k' i mostèrrè ké roye on pout sûre po nn-aler à pus drèt è à pus vite ; èt ki nos tchôkrè dins l' tchèsse ku, po ku l' walon vikuche i fât ossi rtrossi sès mantches, ratchi dins sès mwins èt z-apougî ou boun-ustê. Ca, nu l' rovioz nén, c' èst l' ustîe ki fêt l' ovrî !

(à l' après d' Michèl Francard)

A nos't-idêye,

l' ôteû arêve polu li minme (mia) ratoûrner èt présinter s' tèce dins s' prope moudêye di walon. I n' l' a nén volu fé d' peû di n' nén ièsse bèn ètindu pa tèrtos.

Ptète k' oyi, ptète ki nonna mins, si dins ène soce ki s' dit volu bate po l' sorvikance do walon, po s' adrèssî à sès mimbes, on s' continte **co** di l' fé **cauzu todi** è l' françès ! Si ds' ôtes, dèl' sipèpiyeûs sicrijheûs d' *Bèlès Lètes* è walon, n' wazenut nén - o co pîre, n' sont nén capâbes - di l' bèrdèler, tchafiyî; cauzer, djôzer dins ène bate di divize, on s' pout dimander kwè. (RABULÈTS – èto po cki shût châl pa-dzos)

ⁱ Èt dîre ki nos è dimère co ène choûchîye di ddins l' *Cantilinne da Sinte Ulalye* ;

ⁱⁱ Mins, è 1874, on dijève... 'voye pa-dzo, au iv

ⁱⁱⁱ formacion continuwe, s' apinse k' on dit

^{iv} È 1958, dins lès Cahiers Wallons (Rèlis Namurwès) : « Çu qu' i n' no faut jamais rovyî : Li *patwès* è-st-on lingadje qui s' cause ».

^v Kwèki, à l' paedje 174 dèl' Annales po 1874 do Cercle Artistique èt Littéraire de Namur, on pout lire : « ...les citations pourraient devenir nombreuses, la langue *française n'étant que la fille du wallon*.

^{vi} « immersion totale » nèwî sins awè pîd

^{vii} mins si l' famille n' èst nén au ddrî èt shûre..?

^{viii} L' voye a stî doviète. L' sârtâdje, èrêraedje, sèmaedje fait pa Lorint Hendschel odobin l' Lucyin Mahin (k' a l' bènèfisse di l' aspalaedje d'on abagué, Pablo Saratxaga) après bin dèl' tonwaeres a dèl' promèsses d' bias awouss' ;

I n' vos faut nén vos èwarer, on comèle èt maxhe todi lès moudêyes di sicrijhaedje